

ԱՆՏԻՊ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐԻԱՆՏՆԵՐ

Հ. ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ

Տ Ա Ղ Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ն *

Աստուած անսկիզբն և անսահման,
Անտանելի և անթարգման
Զգարունն արար հանց պատուական,
Նման դրախտին եղեմական:

Ծառք և դրախտք կանաչեցան,
Մրգապայծառ զարդարեցան,
Աղբերակունք յորդորեցան,
Ծովք ու գետերք ի գնացք եղան:

Դաշտունք ամէն ծաղկօք լցան,
Որի հոտոյն մարդիկ ցնծան,
Սիրոյարնին կու ճոխանան,
Ի վերա թեւին հային 'ւ երթան:

Կողեռ տղայքն կու խայտան,
Զխաղլու տեղանքն ի շուրջ կուգան,
Զորքոտանիք որ' արդեւան
Ի գոմերուն զարկին լ' ելան:

Աղջկունք զվարսըն կուգեղին,
Ճեմեն, քայլեն և հետ խաղան,
Ծիծուունք եկին և բուն դրին,
Սաղմոս ասեն գտունն ի լլման:

Յովանայհաւն ու բոհոնայն,
Ղումրին ունին յոյժ քաղցր ձայն,
Գիտեն քարոզ, գանձ և տաղեր,
Մեղեդի և շատ շաբաղան:

Արագիլն ու սագն ու բատն
Ու շինարօրն ուրախանան,
Բլբուլքն եկին փափակելով,
Ի վարդենիսըն թավլեցան:

Եռաց երկիր և կակղացաւ,
Բիւր ի բուրուց ծաղիկ բուսաւ,
Շուշան, կանանչ մուրտն և մորպն
Եւ մանուշակն ի մի դարձան:

Գնացին վարդին երկիր պապին,
Զտեղտն ունէին իւրենացն ալամ,
Նայ նարգըզի հոտըն բուրեաց,
Խաժխաժըն թագ պաճուճեցաւ*:

Նաւնոֆարն՝ ի ջրէն ի դուրս,
Դեղին կարմիր երեւցաւ,
Համասփիւռն՝ ի մեջ ծաղկանց,
Որ մայր առի իմաստութեան:

Եւ բժշկէ չարուկ բորսան
Եւ երևի յօր Համբարձման,
Ըզգայականք և բուսականք
Եւ ամենայն որդիկ մարդկան,

Ի մի բերան ամենեքեան,
Աւրհնեն անեղ բանն էական:
Կակղացան ծառայ ոստանքն,
Մէկ հետ մէկի միրգն հասան:

Թութն յառաջեաց քան զհալւէն,
Կեռասն յաղեղն ալլ յերեման,
Մըշմիշն ի ծառն ելև դեղին,
Ի այտ խնձորնիդ կարմրացան:

Զտանձն ի մրգունքն խոտեցին,
Բայց երբ միտնի կեր անստասան,
Ընդուղ ունօպն ու կաստանայն
Նուշն ու ֆնդուղն քաղցրացան:

Նուռն էլ երաց հաղար աղուայն,
Ամբաւն ի ծառն կախեցաւ,
Սերկելին գեղնեցաւ,
Խոխն ի կապէն թուլցաւ ընկաւ:

Զնարինջ, զթրինջ, զլիմոնըն (տեա),
Որ զարգմորդու բարքն բանան,
Այս հեծելներ որ գնաց,
Դեռ գայ խաղողն գոյական:

* Զեռագրում՝ անխորագիր:

* Այս և հաջորդ մի բանի տներում զգացվում է որոշ տողերի պակաս և աների վերականգնում:

Զի սայ հհան զսեղ ի դրախտէն,
Յորժամ եկեր ըզնայ Ադամ,
Զփակեալ դուռն զրախտին
Կրկին խաղողն եբաց մարդկան:

Ով արբէ զդայ սրբութեամբ,
Ոչ ճաշակէ զմահ յաւիտեան,
Նա ի յիս բընակեացէ
Եւ ես ի նմա անդրաւական:

Հուսկ երեկ աւուրք աշնան,
Որ է անցումն ամէն սերման,
Դաշտ ի բուսոց դատարկանան,
Ծաղկունք անցնին՝ ւ այլ չերևան:

Ծառք ի ստորոյ դատարկանան,
Տերևաթափ յոստոց եղան,
Հաւերն երամ կապէն ու լան,
Թէ այլ ով լինի դարնան արժան:

Թէ շատ ուտեն, թէ շատ խմեն,
Նայ ցանկանան աւուր դարնան,
Աշուն նման է ձերութեան,
Ծերք մեռանեն, անցնեն, գնան:

Պարտ է մեզ սպասել անանցն,
Որ յաւիտեան է անվաղճան,
Ուր հանապաղ օրն է դարնան,
Փառք ու պատիւ է անխափան:

Ով զերախտիքս դայս չիշէ
Եւ փառս տայ աստուածութեան,
Ես դիւահար ասեմ նմայ,
Կամ սատանայ անբարտաւան:

Ով դայս պարզերս մեզ երևտ,
Դարձեալ խնդրէ [այն թէ] փոխան,
Եղբայրասէր, աղօթասէր,
Սուրբ և խոնարհ և զղջական:

Թէ դայս պահես՝ նայ աստէն քեզ,
Անդենըն քեզ այլ սևիական,
Եւ թէ անդարձ մնաս մեղօք
Մասնիս հրոյն գեհնական:

Խեւ Յովանէս Թուրկօրանցի,
Լցեալ մեղօք թշուառական,
Խնդրէ ի ձէնջ սրտի մտօք,
Հողոյն ասել տէր ողորմայն:

Ծանոթութիւն.— Այս տաղն ընդօրինակ-
ված է Հայկ. ՄՍԹ Ժողովածոսովետին կից Պե-
տական Զեռագրատան № 3498 ձեռագրում
գտնվող վարիանտից: Զեռագիրը գրված է
1624 թվին:

Առաջին անգամ այդ տաղի մեկ թերի
և աղավաղված վարիանտը տպագրվել է
հայերեն անդրանիկ տպագիր տաղարանում,
որտեղ այս վարիանտի ունեցած 26 տան
փոխարեն կա միայն 18 տուն: Պակասող 8
տները շարքումն է նաև վերջին տունը.
պարզ է, որ առանց դրան չէր կարելի
իմանալ հեղինակի մասին. ուստի և տպա-
գրել են որպես անհայտ հեղինակի դործ:
Ճիշտ է, նախորդում է Թլկուբանցու տա-
ղաշարքը, բայց չի մտնում նրա մեջ:

Տպագրված այդ վարիանտի և անտիպ
(մեր ձեռագրերում առ այժմ հայտնի՝ միակ
մոտավորապես լրիվ թվացող) վարիանտի
համեմատութիւնից պարզվեց, որ տպագիր
վարիանտի հետեյալ տունը

«Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զգինին
Առաքելոցն վերնատան,
Ասէ առեք արբեք սիրով,
Սա է արիւն իմ փրկական» —

ամբողջովին բացակայում է ձեռագիր վա-
րիանտի մեջ: Բացի այդ, տպագիր վա-
րիանտում ոչ միայն տների հաջորդակա-
նութիւնն է խախտված, այլ և տողերի:
Եվ որովհետև միանգամայն դժվար է ծա-
նոթութիւնների միջոցով տալ համեմատա-
կան տարբերութիւնների իսկական պատ-
կերը, ուստի նպատակահարմար ենք դնում
տպագրել այդ 2 վարիանտն էլ միասին, մա-
նավանդ, որ տպագիրն ավելի հին է, քան
տաղի որևէ ձեռագիր օրինակը: Որևէ ենք
ասում, որովհետև Տաշեանի «Յուդեակ...»-ում
կա հիշատակում այդ տաղի մասին*, սակայն
առանց հեղինակի անվան նշումի: Բացի
այդ, Մատենադարանի № 1990 ձեռագրում
կա հատված այդ տաղից, որը տպագիր
օրինակի էլ ավելի համապատասխան է:

Հով. Թլկուբանցու տաղերի շարքում՝

* Տես նաև Պատրյանի հոդվածը «Բաղմա-
վեղ»-ում 1905 թ.:

այս տաղը առանձնահատուկ նշանակու-
թյուն ունի թե՛ որպես ծաղիկների, թըռ-
չունների, մրգերի գովասանության սաղ-
մերը կրող տաղ (Ն. Շնորհալու հանելուկ-
ներից հետո), զրված Դավիթ Սալաձորցու
և Կիրակոս (թե՛ Հովհաննես) եպիսկոպոսի
համապատասխան տաղերից առաջ, և թե
որպես մի այնպիսի տաղի, որտեղ բանաս-
տեղծը պտուղները գովելիս, սկսած թթից

(վաղ զարուհ) և վերջացրած խաղողով (ուշ
աշուն), վերջինիս մասին, որպես իրական
կյանքի ու աշխարհիկ վայելքների պայծառ
սխմվուի, հակառակ կրոնի «հանդերձյալ
կյանք»-ի մասին արած քարոզների, բա-
ցականչում է.

«...Ձփակեալ դուռն դրախտին
կրկին խաղողն երաց մարդկան...»:

Տ Ա Ղ Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ն¹

Աստուած² անըսկիզբն և անսահման,
Անտանելի և անթարքման,
Զգարուն արար հանց պատուական,
Նրման դրախտին եղեմական:

Ծառք³ և դրախտք կանաչեցան⁴,
Մրգապատուով⁵ զարդարեցան,
Աղբերակունքն⁶ որդորեցան⁷,
Ծով և գետերք ի գնաց եղան⁸:

Զորքոտանիք առողացան⁹,
Ի գոմ երամ զարկին 'ւ ելան,
Կողեռ¹⁰ տըղայքըն կու խաղան,
Խաղլով զտեղիքն շուրջ կուգան¹¹:

Սիրոյտէնրին կու ճոխանան¹²,
Զերայ թեւին հային 'ւ երթան,
Աղչկունքն զվարսըն¹³ կու գեղեն,
Ճեմին քայլին 'ւ ի հետ ցնծան¹⁴:

Հաւերտ ամէն ուրախացան,
և ի իւրեաց զաղարքն եկան¹⁵,
Ծիծռունքն եկին և բուն դըրին¹⁶,
Սաղմոս ասցին զտուն ի լման¹⁷:

Ոհանահաւն ու ընդնան¹⁸,
Ղուժրին ունի յոյժ քաղցր ձայն,
Գիտեն քարոզ, գանձեր ու տաղ
Մեղեղիք ու շատ շարական:

Արագիլն ու սաղն ու բաթն
և շընօրաւըն¹⁹ ուրախացան,
Պլպուլնին փափաքանաւք²⁰
Ի վարդենին թաւալեցան:

Շուշան կանաչ, մուրտ ու մարախն
Ու մանուշակըն մէկ դարձան:

Գնացին վարդին երկրպագին,
Զեղտն²¹ ունէին իւրեանց յալամ²²:

Այն նարկիզին հոտըն բուրեաց,
Խաշխաշըն թաք պաճուճեցան,
Նաւնաւփարնի ջրէն ի դուրս
Դեղին կանաչ երևեցան:

Համասփիւռն ի մէջ²³ ծաղկանց,
Որ մայր ասի իմաստութեան,
Նուաք երկիր և կակղեցան²⁴
Բիւրք ի բիւրոց ծաղկունք բուսան:

Դաշտերտ²⁵ ամէն ծաղկօք լցան,
Որի հոտուն²⁶ մարդիք ցնծան,
Կակղացան ծառոց ոտիւքն²⁷,
Մէկ հետ մէկի մրգունք²⁸ հասան:

*) Թութն առաջեաց քան ըղհալւան,
Կեռասն աղեղ էր ի նման,
Միշմիշն ի ծառն դեղնեցան,
Խընձորնի կարմրեցան:

*) Մըրգունքն ըզտանձըն խոտեցին,
Մինչ հասանէ կայր անսասան,
Ընկուն յունապն ու կաստանան,
Նուշն ու ֆընդուխըն քաղցրացան:

*) Նուռն այլ երաց զհաղար ակռան,
Ապրաւն ի ծառն կախուեցան,
Սերկեկին դեղնեցաւ,
Դեղձն ի ծառին թուլցաւ անկաւ:

Նարինջ թուրինջ լեմոնըն դայ,
և զարդմորդուն բառքըն բանայ,
Թէ այդ հեծել տէր որ անցաւ,
Կուգայ խաղողըն գովական:

- * Զի սայ հհան զմեզ 'ի դրախտէն,
Յորժամ եկեր ըզսա Ադամ,
Փակեցաւ դուռն դրախտին
Կրկին խաղողն երաց մարդկան.
- * Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զգինին
Առաքելոցն վերնատան,

Ասէ՛ առէք, արբէք սիրով,
Սա է արիւն իմ փրկական:

- * Ի սգայակոն և բուսական
և աստուծոյ որդիք մարդկան,
Ամենեքեան ի մի բերան
Աւրհնեն զանեղ բանն էական:

Ծանոթ.— Այս վարիւնտն արտագրւած է հայերէն անդրանիկ տաղադիր տաղարանից: № 1990 ձեռագրում գտնվող այդ տաղի մեկ ուրիշ վարիւնտի հետ կատարւած համեմատութիւնից զտանք հետեւյալ տարբերութիւնները:

1 Տաղ դարնան ազնիւ. 2 չիք Աստուած. 3 դաշտք. 4 կանաչացան. 5 մրդալպատուօվ. 6 Յաղքերակունք. 7 յորդորեցան. 8 էզան. 9 սողեցան. 10 գողեր. 11 խաղալով դաշտերն ի շուր կուգան. 12 Սիրոյ տէրերն կու ճօճան. 13 զվարսեր. 14 Ձէմին բայլեն և հետ երթան. 15 և իւրեանց զաղարքն էկան. 16 եզան. 17 Սաղմոս ասեն տունն ի լման. 18 Ահայ-

նահաւն է ըսըշնան. 19 շնոֆորն. 20 բուլբուլին փափականօք. 21 զտեղն. 22 ալամ. 23 Համասփիւրն ի մէնջ. 24 կակղացան. 25 դաշտերք. 26 հոտոյն 27 ոտտունք. 28 մրկունք:

* Այս նշանն ունեցող բոլոր աները բացակայում են ձեռագրի մեջ: ± 24-րդ ծանոթութիւնը կըրող տողից կարելի է եզրակացնել, որ բանաստեղծութիւնն աները խառնված և տեղափոխված են և ծաղիկներն մասին եղած գովասանքները դատարկված են «բիւրք ի բիւրոց ծաղկունք բուսան» տողից առաջ:

Ա. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ԱՐՏԱՄԵՏԱՅԻ

Տ Ա Ղ Վ Ա Ս Ն Ղ Ա Ր Ի Պ Ո Ւ Յ Ե Ա Ն

Վայրի հաւուկ մի բռնած ու բերած դրած զինքն ի նեղ զնդան,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ:
 Սրտաբեկեալ եմ, միջակոտոր,
 Ճար չունիմ, զինչ լինեմ գերիս:

Եթե զբլուզն ու գումրին է բերած ինձ երգասաց գուտան,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե հազար գունդգուն փետուր է բերած ինձ խալաթ կուտան,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե գշաքարն է մաղած ու բերած ինձ կերակուր կուտան,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե հազար թախթի հուքմըն տան ու հարիւր հազարի տէր առնեն,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]*:
 Եթե հազար ինձ ծառայ բերեն, անհամար հեծել ձիաւոր,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե դարբաս է շինած ոսկով, զարդարած անգին մարգարտով,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե հնար ու ճարակ լինէր ինձ՝ ելնել ի նեղ զնդանիս,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Եթե լինեք, որ թռչի, բարձրանայի, տեսնի զիմ երամս,
 Զուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ չեմ յիմ երամ]:
 Խաղալով խառնելով ու կարկաչելով իջանեմ յերամս յորժամ,
 Ուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկերացս, որ խառնիմ յերամ:
 Զարթնիմ ի քնոյ գերթ տղայ, որ մաւր գրկին ի քուն
 Եւ աւրհնեմ զաստուած, որ հասուց զիս յիմ երամ:
 Եկայք եղբարք և լացեք զերգողըս բանիս—զԱրտամետացիս,
 Հազար եղուկ և աւաղ տացեք զեղկելիս,
 Ի մէջ ամենայնի, իմ տէր, ողորմեալ, աստուած ողորմեայ,
 Յուս կենաց բաշխող, Բրիտանս, քեզ մեղայ:
 Ամաւթալից երեսաւք շրջի յաշխարհի ողորմ այս գերիս,
 Քանզի չունեմ ես փետուր նման երամիս, զինչ առնեմ գերիս:
 Իմ տէր, ողորմեայ, աստուած, ողորմեայ,
 Յոյս կենաց բաշխող Բրիտանս, քեզ մեղայ:

Ծանոթ.— Արտագրված է Մատենադարանի № 5668 (979) ձեռագրից: Կրկնվող
 տողի քառակուսի փակագծերով զանվող մասերը ավելացված են մեր
 օգտագործած և Ղևոնդ Վ. Հովնանյանի ապագրած համեմատական թերի
 տեքստի հիման վրա:

* Տպագրում հաջորդ տողն է «Եթե հազար ինձ մըճիս գուգեն,
 քաղցր երգով զիս զվարճացնեն
 Զուրախանայր...» և այլն:

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ ԱՆՏԻՊ ԵՐԳԵՐԻՑ

Ա.

«Հուշրէս լիքն է անդին լալով»... ասում է ինքը՝ անգուգական Սայաթ-Նովան։ Եվ հիրավի, որքան էլ որ դեպքերն ու ժամանակը անողոքաբար են վարվել նրա մարգարտաշատ «հուշրա»-ի հետ, դարձյալ վերջինիցս մեզ հասած լալ ու մարջանների թիվը հետզհետե ավելանում է*։

Հայկական ՍՍՌ ժողովրդավարական կից Պետական Ձեռագրատան (Մատենադարան) № 3751 ձեռագրում (Գ. Հախվերդյանի արխիվից) գտնվող բազմաթիվ հայ աշուղների և բանաստեղծների ստեղծագործությունների (տպագրությամբ հայանի և անհայտ) շարքում են գտնվում նաև Սայաթ-Նովայի մի քանի երգերը, որոնցից մեկը, «Սահաթ-Նով» խորագրի տակ, մինչև հիմա դեռ տպագրված չէ։

Այդ երգը կազմված է համարակալված հինգ տներից, որոնցից առաջինը, երկրորդը և չորրորդը բաղկացած են 5-ական, իսկ երրորդն ու հինգերորդը 6-ական տողերից (ընդամենը 27 տող)։

Թերթի ճակատին «Սահաթ-Նով» բառերից քիչ հեռու, ուսերին տառերով գրված է «Ашуг Банги». այդպիսի մակագրություններ կան նաև նույն ժողովածվում գտնվող այլ մի քանի թերթերի վրա։ Բացի այդ, 5-րդ տան 2-րդ տողի վերջին «բոհար» բառի տակ դարձյալ ուսական տառերով գրված է «венека» (թէ՛ «бекена») անհասկանալի բառը (հավանաբար весна)։

Ընդօրինակությունը պարզ է և ընթեռնելի, սակայն պետք է նշել, որ պարունակում է մի շարք հավանական աղավաղումներ, օրինակ.

1) Հակառակ Սայաթ-Նովայի մյուս տա-

ղերում գործածված նյութ բառը «ճ» տառով գրելու ձևին («նուխիդ* բլրուլին ըստանեց...») այս տեղ գրված է «ջ» տառով («բռնիլ է վարդի շուղիլը»)։

2) Նույնպես է վարված նաև նիտ (պարանոց) բառի նկատմամբ («Ջիտունն ոսկե ամբարշա»), այնինչ Սայաթ-Նովայի մյուս տաղերում այդ բառը գործ է ածված «ճ» տառով («...ձիտդ գցած չաեսնէ...», «կամքով ու ճիտ անելով...» և այլն)։

3) Ռանդ (գույն) բառը գրված է «ա»-ով («առանդ-առանդ»), այնինչ Սայաթ-Նովայի երգերում այդ բառը գուրկ է «ա»-տառի հավելումից.

(«Ռանդդ ռանգներուն ծածկում է...»

«Թահրըդ ռանգէ-ռանգ իս անում...»

«Ռանդըդ է գուրգաղի նման...» և այլն)։

4) «Եաղուդ» կամ եաղութ բառի փոխարեն գրված է «Եաղուդ».

5) «Բահար» բառի փոխարեն գրված է «Բոհար».

6) «Թշերըդ» բառի փոխարեն գրված է «Թշերեդ»։

7) «Հալա» (դեռ ևս) բառի փոխարեն գրված է «հալ» (դրություն), որի պատճառով էլ այդ տողում (ինչպես նաև 3-րդ, 4-րդ, 9-րդ, 22-րդ, 24-րդ, 26-րդ և 27-րդ) նկատվում է տաղաչափական կանոնների խախտում.

8) Լրիվ հասկանալի չէ 2-րդ տան առաջին տողը («Սալվի բոյ համամիցը գալիս տեղն բեղարիլ է») հավանաբար աղճատվել է «բոյ» բառը (թերևս բոյով եղած լիներ, նամանավանդ որ այս տողն էլ է պատկանում այն տողերի շարքին, որոնց մեջ պակասում է մեկական վանկ)։

9) Այդ բոլորից բացի՝ աղավաղման ակներախ հանգամանք է նաև այն, որ այս բանաստեղծության մեջ, հաճախ, հենց միևնույն տողում, այնպես է ստացվում, որ իբր թե Սայաթ-Նովան (երգի այդ մեծագույն վարպետը) սիրունու հետ խոսում է

* Մյուսնց ցավում ենք, որ 1939 թվին լույս տեսած Սայաթ-Նովայի բանաստեղծությունների (ուսերին թարգմանություն) ժողովածվում այդպիսի նորահայտ երգերը (խոսքը Գ. Թարվերդյանի հրատարակության մասին է) ոչ միայն տեղ չեն գտնվել, այլ և հիշատակման չեն արժանացել։

* Այս և հաջորդ ընդգծումները մերն են։

մերթ երկրորդ մերթ երրորդ դեմքով («Հա-
քիլ ես սաղրի քոչերը, կրունգն էրծըթէ
նալ է գցի...» և այլն): Պետք է կարծել, որ
այդ բանաստեղծութեան մեջ տեղ գտած
բոլոր «ս» և «դ» դիմորոշ հոգերը ներմու-
ծութուններ են:

Վերոհիշյալ և մի քանի այլ հավանա-
կան աղավաղումները հետևանք կարող են
համարվել նախ՝ ընդօրինակողի մոտ իշխող
մեկ ուրիշ բարբառի աղղկցութեան և երկ-
րորդ՝ նույն ընդօրինակողի անուշադիր վի-
րաբերմունքի: Առաջին հանգամանքն ան-
վիճելի կարելի է համարել վերոհիշյալ
«ջուղկ», «ջիտ», «առանգ» և այլ բառերի
վերաբերմամբ, իսկ երկրորդ հանգամանքն
ապացուցելու համար՝ պետք է ուշադրու-
թյուն դարձնել այն մի շարք ջնջումների
(թանաքով) և ուղղումների առկայութեան
վրա, որոնք գոյություն ունեն այդ երգի
նշված վարկանատում:

Չնայելով այդ բոլոր փաստարկումների
հավանական լինելուն, մենք դերագոսեցինք
դարձյալ ապագրութեան հանձնել այդ բա-
նաստեղծութունն այնպես, ինչպես որ նա
կա ձևագրում, միաժամանակ կարևոր հա-
մարելով տալ անհրաժեշտ ծանոթություն-
ներ և անել որոշ գիտողություններ:

Բ.

Այն հանգամանքը, որ այդ երգը գտնվում
է մի այնպիսի ակնհայտ բանասերի ար-
խիվում, ինչպիսին Գ. Հախվերդյանն է,
մեր ուշադրությունը հրավիրեց մեկ ուրիշ
հարցի վրա: Միթե իսկապես այդ երգը
ծանոթ է եղել Գ. Հախվերդյանին և ինչ-
ինչ պատճառներով դուրս մնացել նրա հրա-
տարակած ժողովածվից, թե՛ մի շարք այլ
բանաստեղծությունների հետ այդ բանա-
ստեղծությունը ևս կցվել է նրա արխիվին
հետադարձ: Որոշումները ցույց տվին, որ
իրոք Գ. Հախվերդյանը ծանոթ է եղել այդ
ոտանավորին: Ահա փաստը:

Սայաթ-Նովայի բանաստեղծություննե-
րի ժողովածվի առաջին հրատարակութեան
91-րդ էջում Գ. Հախվերդյանը բացատրե-
լով ժե (17-րդ) բանաստեղծութեան մեջ
գտնվող «նալով» բառը, գրում է.

«Նալ արբ. նշ. բայտ. Թիֆլիզու երի-
տասարդներն ու աղջկունք՝ մանաւանդ հին
ժամանակին, հաղնում են եղել՝ զարդի հա-
մար, կանաչ սաղրի ֆոօեր * (կօշիկներ),
որոյ կրքնկան սեկէ կամ արծթէ նալ անելն
իմանում ենք մեր աշուղներու խաղերիցն՝

«Հաքիլ է սաղրի քոչերըն, կրունգն

էրծըթէ նալ է գցի».

(Սայաթ-Նովայ)...».

(Համապատասխան օրինակ է բերում նաև
Շամշի Մելքոյի մեկ երգից): Վերոհիշյալ
տողն ամբողջովին վերցված է մեր նշած
անտիպ բանաստեղծութունից և բոլորովին
բացակայում է Սայաթ-Նովայի ապագրու-
թյան հայտնի բանաստեղծությունների մեջ:
(Զարմանալի է, որ այս հանգամանքի վրա
Սայաթ-Նովայի զրական ժառանգութեամբ
զբաղվողներից և ոչ մեկը ուշադրություն
չի դարձրել):

Պարզ է, որ Գ. Հախվերդյանն իր տրա-
մադրութեան տակ ունեցել է այդ երգի
կամ մեկ հասած օրինակը (որովհետև այն
գտնվում է հենց իրեն՝ Գ. Հախվերդյանի
արխիվում), կամ մի ուրիշ օրինակը (որով-
հետև Գ. Հախվերդյանի հրապարակած տողի
և մեկ հասած օրինակի համապատասխան
տողի միջև կա հինգ տառի տարբերու-
թյուն.

ապագիր. — «Հաքիլ է ** սաղրի քոչերըն,
կրունգն էրծըթէ նալ է գցի»:

անխալ. — «Հաքիլ եմ սաղրի քոչերը,
կրունգն էրծըթէ նալ է գցի»:

Թերևս նախադրո լինի այդ տարբերու-
թյունը բացատրել նաև հրատարակողի կա-
տարած խմբագրութեամբ:

Իսկ թե ինչու այդ երգը, ինչպես նաև
այդ ժողովածվում գտնվող Սայաթ-Նովայի
երգերից մեկ ուրիշը, *** դուրս է մնացել Գ.
Հախվերդյանի կատարած հրատարակու-
թյունից կամ տեղ չի գտել հետադարձ
նրա գտնի՝ Մանե Հախվերդյանի հրատա-
րակած «Հայ Աշուղներ»-ում, առ այժմ
մեկ համար մնում է անբացատրելի:

* Ընդդժմը Գ. Հախվերդյանին է:

** «ս» հոգի բացակայությունը հաստատում է
այդ առթիվ վերևում արտահայտած մեր կարծիքը:

*** որը ապագրված է հետագայում:

Գ.

Ինչպէս Սայաթ-Նովայի մյուս բանաստեղծութիւնների իշխող մեծամասնութիւն, նույնպէս և այս բանաստեղծութիւն թեման սերն է: Գեղարվեստական պատկերների և համեմատութիւնների տեսակետից այնքան ակնառու նորութիւններ չկան այստեղ, ուշագրավ են այս երգում ազգագրական կենցաղային տեղեկութիւնները:

Այստեղ երգիչը ոչ միայն յուրահատուկ դրչով նկարագրում է իր սիրուհու «սալի բոյը», «քաղցր իխտիլաթ»-ն ու «ալազ»-ը, այլ և նրա հագուստն ու զարդարանքը, սկսած «զարլու չարդաթ»-ից և վերջացրած «սաղրի քոշեր»-ի «էրծթէ նալ»-երով:

1. Եթե նրա մյուս բոլոր երգերում սիրուհու գլխի զարդարանքի մասին իմանում էինք, որ «Զարով, արբեշումով հուսած մաղեր» ունի և «զաստամաղի թելի մէջըն մե շաղա մարջան է քաշած...», ապա չէինք իմանում, թե նա էլ ինչ էր գործածում գլխի համար: Մի այլ տեղ երգիչն ասում է՝ «Աւալ քու տեսնողն մեռնի՝ քեզ գլխաբաց չտեսնէ»: Ուրեմն ծածկոց էր հարկավոր և ահա այս երգում նա նկարագրում է արդեն նաև այդ ծածկոցը.

«Ծածկիլ է զարլու չարդաթը, գլխին
թիրման շալ է գցի»:

2. Եթե Սայաթ-Նովայի մյուս երգերում սիրուհու պարանոցի համար ոչ մի զարդարանք նշված չէ, ապա այս երգը գալիս է լրացնելու նաև այդ բացը.

«Զիտումն ոսկէ ամբարշա»...
Ճիշտ է, երգերից մեկում ասում է.
«Դոշիդ պիտի լալ ու ալմաս
Շարերսի,
Շարերսի»...

Բայց չպիտի մոռանալ, որ այդ օձիքի համար է ասում: Այդ առթիւ ևս նորահայտ երգում չի մոռացել հիշատակել

«Եախեն մարգարիտ շարիլ է»:

3. Եթե սիրուհու իրանի համար երգիչը հիշատակում է.

«Մեչկիդ ունիս ոսկէ քամար»...

կամ՝

«Բարակ մեչկիդ թիրման շալըն նրման է ոսկէ քամարին»...

կամ՝

«Հալա չեն գործի թիրմանումըն շալ քիզի լալիդ»...

Ապա այստեղ նկարագրում է «քամար»-ն իր մանրամասնութիւններով.

«Զեռն զիմխա դոտկին մեկնած, միմա քամար սաղ է անում»

ապա՝

«Դոսկի տուր մինչև եակեն (?) եաղոդ, եաման, լալ է գցի»...

4. Եթե մյուս երգերում սիրուհու հագուստի մասին աշուղը գործածել է ալ, աալաս, զար, զարբար, խաս ալ, դումաշ, դուշու, զարբար, զարդարբար, զուքս, ալ դումաշ, բեհեդ ծիրանի և զալամբար բառերը՝— ապա այստեղ կոնկրետ կերպով նշում է հագուստի անունը՝ ավիաջնելով երկու նոր բառեր, որոնցով ցույց է տալիս կտորի և հագուստի տեսակը

«Հաքիլ է գալի մինքանեն»...

... Եթե Սայաթ-Նովայի մյուս բոլոր երգերում կանացի ունամանների մասին տեղեկանում ենք միայն

«Դեղինըն զարթարվեցաւ իմ եարի ոսկէ նալով»... տողից և այն էլ միայն ոսկե նալից, ապա այս բանաստեղծութիւն մեջ մենք տեսնում ենք այդ «նալ»-ը կրող ունամանն իր որոշ նկարագրութեամբ և անունով.

«Հաքիլ էս սաղրի քոշերը, կրունգն
էրծթէ նալ է գցի,
Ոսկեթելով բաւթեն կարած առանդ-
առանդ խալ է գցի»...

Ա. ՄՆԱՅԱՆՅԱՆ

* Որոշ ցույց են տալիս, ինչպէս արդեն նշել է պրոֆ. Մ. Արեղյանը, կաթնեղենի տեսակը և անունը, բացի «զուքս»-ից, որն էլ միայն ընդհանուր անուն լինելով՝ ոչինչ չի ավելացնում մյուսների վրա:

Ս Ա Յ Ե Ա Թ Ն Ո Վ

- 1) Բլրուլի պէս ձայն է տալի, ինչ քաղցր աւաղ է անում,
Մօղ է արի դուշ-դարաւաշ, կշտումը պարվաղ է անում,
Բոնիլ է վարդի ջուղկը, գիւլին փխանդաղ է անում,
Վաղա-վաղա միտն է գցի, իրան-իրան հաղ է անում,
Ես ինչ անեմ, իմ սիրելին ինձ իդ գիւլ գաւաղ է անում:
- 2) Սարվի բոյ համամիցը գալիս տեղն բեղարիլ է,
Ունքերն դալամով քաշած, աչկերն խելքս տարիլ է,
Ջիտումն ոսկէ ամբարշա, ետխն մարգարիտ շարիլ է,
Միւրաւար գուլաբաթինով դար դալամքարն կարիլ է,
Ձեռն գիմխա գոտկին մեկնած, մինա քեամար սաղ է անում:
- 3) Հաքիլ ես սաղրի քոշերը, կրունգն էրծըթէ հալ է գցի,
Ոսկէթելով բավթէն կարած, առանդ-առանդ խալ է գցի,
Գոտկի տուտը մինչև եակին եաղոդ, եաման, լալ է գցի,
Ծածկիլ է դարլու չարդաթը, գլխին քերման շալ է գցի,
Խնդրում իմ գնանք օթախը, ինձ հիդ դալմաղալ է գցի,
Կոսէ հալ ջէր վախտը չէ, ուշացնում է, հաղ է անում:
- 4) Թշերէդ գիւլգաղ լալի պէս, պըռօշդ լուլա-փարա է,
Խօսեցնում իմ ջուղար չիս տալ, էն կողմէն սիրտս եարա է,
Հաքիլ է դարլի մինթանեն, հանիլ է՝ եաշիլ խարա է,
Կրները շիմշաղ է քաշած, բոյին մէ քոշք ու սարայ է,
Ես ինչ անեմ, որ սպանում է, ջալլաղի պէս ջաղ է անում:
- 5) Քաղցր իխտիլաթ ունիս, Մսըրու դանդ ու շաքար է,
Շողկդ (շողվդ) ինձի նորոգիլ է, նոր բացումս գիւլլու բոհար է,
Ծոցիդ միջում մի ջուխտ շամամ անգին ջալալիր, ալմաղա քար է,
Ով չէ առի անուշ հուտդ, աշխարքումս ինչ կու ճառէ,
Հարցրին Սալաթ-Նովին, էսպէս եարեն բանդիւար է,
Բանդ ու փարաւն իմ էլի, նըստած է, Շիրաղ է անում:

Ծանոթութիւն.—Կից ներկայացվող բա-
ռարանը կազմելու համար դիմել ենք մի
շարք բառարանների օգնութեան, նամա-
նալանդ, որ այս բանաստեղծութեան մեջ
Սալաթ-Նովան գործածել է մի շարք այն-
պիսի բառեր, որոնք բացակայում են նրա

տպագրված մյուս երգերի մեջ (եակա, գիւլ-
գաւաղ, ամբարշա, գիմխա, միւրվար, եա-
շիլ-խարա և այլն): Այս տեսակետից ես
պետք է նշել տպագրութեան հանձնովող այս
նոր բանաստեղծութեան առանձին նշանա-
կութիւնը:

Ա. ՄՆԱՑԱԿԱՆՑԱՆ

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

- Աւագ—աւան, ձայն, երգ, հնչյուն (նաև հռչակ, համբավ, փոխարեն), միալար ձայն:
- Աօդ եւ արի—շուրջն է հավաքել, խմբել է շուրջը:
- Ղոււօ—թռչուն:
- Ղաւաւաշ—սպասավոր, ծառա, աղախին:
- Կեսոււր—մօտը, շուրջը, կողքին:
- Պարվագ (փարվագ)—փարվել, շուրջը պըտուլտ գալ (փերվեգ—ժապավեն՝ կանացի հագուստի եղերքին կարվող) նաև՝ սփռփիլ, ուրախացնել:
- Ջուղիք—ճյուղը:
- Գիւլ—վարդ (նաև ծաղիկ):
- Փիւնդագ—պատվավոր հյուրերի և իշխանավորների ոտքի տակ փռվող ուղեգորգ:
- Վաղտ-վաղտ—երբեմն-երբեմն:
- Հագ եւ անում—հաճում է, փափագում է, սիրով է կամենում:
- Գիւլ գաւագ—կատակ, ծաղրի առնել (նաև խայտառակել):
- Սալվի—նոճի:
- Բոյ—հասակ:
- Համամ—բաղնիս:
- Բեգարիլ—հոգնել:
- Ջիտումն — պարանոցին (նիտ — պարանոց, ջիտ—ուղիղ, իսկական, ճշմարիտ):
- Նախա—օձիք:
- Ամբարշտ—պարանոցի զարդ:
- Միւրեք—«թանթրավենի» sureaû, mûrver, վարդենու տեսակ մի տունկ. տալիս է սպիտակ ծաղիկներ (օգտագ. դեղի համար):
- Միւրաքիղ—մարգարիտ:
- Գուլաքաքին—ոսկեթել:
- Ջար—ոսկի (գարգաք—ոսկերիչ):
- Ղալամբար—գունդգուն ծաղկանկարներ ունեցող կտորեղեն:
- Գիւլիսա?—շորից կամ թանկագին մետաղից պատրաստված լալն գոտի:
- Մինա—սևադ, կիտվածք, արծնապակի (նաև՝ բարձր, կապույտ երկինք):
- Քամար—գոտի:
- Սաղրի բշեր—կանաչ սեկից կարված ոտնամաններ:
- Նալ—պայտ:
- Բավրա—ժապավեն:
- Առանգ-առանգ—գույնգույն, երփներանգ:
- Տուար—ծայրը:
- Նակեն?—գոտի կախված ծայրի աղնիվ մետաղյա մասը?
- Նաղուր—հակինթ [եախօր, եաղօր, եախօտ—նշանակում է քե, կամ քե շաղկապը]:
- Նաման—ճառագայթ, փայլ:
- Լալ—գոհար:
- Ջարլալ—ոսկեղեն:
- Ջարդաք—մետաքսյա կարմիր ծածկոց:
- Օթախ—սենյակ:
- Ղալմաղալ—սկանդալ, աղաղակ, աղմուկ:
- [Հալ—գրություն]:
- Հալա—գետևա:
- Ջեք—դեռ (նաև՝ անգամ):
- Գիւլգագ—ծիրանագույն, խառալ:
- Լուլա-փաւա—շաքարեղենի, քաղցրեղենի տեսակներ (նաև՝ լուլա—ծորակ, փաւա—մաս, լույս, ճառագայթ):
- Ջուդար—պատասխան:
- Նարա—վերք:
- Մինքանա—կանացի երկար հագուստի մի տեսակը:
- Նաժիլ խարա—կանաչ կերպասի մի տեսակը. (նաև՝ կանաչ-սև):
- Կրնեք—ձեռները:
- Շիւշատ—տոսախ, մշտադալար ծառ, որ տալիս է խիտ և ծանր (ջրում սուզվող) փայտ:
- Քոբե—բուրդ, դղեակ, աշտարակ:
- Սարալ—պալատ, ապարանք:
- Ջալլատ—դահլճ:
- Ջագ (ջագա)—պատիժ, տանջանք, տուգանք:
- Խիտիլաք—զրույց:
- Մարր—Եգիպտոս:
- Ղանդ—շաքար:
- Շոկիլ (եալիլ)—փայլ, լույս, շողք:
- Բոհար (բահար)—գարուն:
- Բանդիւար—կապված, սիրահարված:
- Բանդիւան—անտեր, անճար:
- Բանդ—կապ:
- Փարվան (ա)—թիթեռ (նաև առաջնորդ, գունշակ):

Ա. Ռ. Ա. Կ. Ա. Ռ. Ի. Ի. Ե. Ի. Ե. Ե.

Առիւծն աքլարից խիստ շատ կու վախի,
Նորա ձէնէմէն չուշտ կու սլքովի.
Էշն էլ, խօսմ գիտէք, ինչ խառնաթ ունի
Ու ինչպէս ախմախ աղքատ է խելքի:
Դէ ահանջ դրեք էս կարճ առակի.
Ոչ ով խեղճ էշին մասխարայ չանի:

Մեկ օր առիւծը խիստ շատ սովեցաւ,
Շատ դէս-դէն ընկաւ, շատ չալիշ էկաւ,
Անօթ[ի] փորով մէկ մեծ գեղ մտաւ,
Մէկ չաղ շուն ճանկեց, սրբել սկսաւ:
Բառաստ աքլորը կտրին վեր էլաւ,
Կիզիլիօ կանչեց, ճաշն հարամ արաւ:

Առիւծն աքլարի երբ ձենը լսեց,
Պոչը հաւաքեց, գեղէն դու[րս] փախեց.
Գիթ էշը տեսաւ, ահանջնին սրեց,
Անուշ իր ձենով աղաթին դաեց,
Առիւծի հաքէն երիշով վազեց,
Ղօջաղ աղի պէս վախցնել ուզեց:

Առիւծն որ աքլարն հեռացած տեսեց,
Զիզականջ իշին իր թաթով զարկեց,
Վեր կոխեց, ջարդեց, պատանը ձեց.
— Այանխելք հայվան, — ահաջին ասեց. —
Զալում առիւծը քեզմէն չի վախեց,
Աքլարի ձէնէն զգուեց ու փախեց:—

Եթէ խելք ունիս՝ դէ շուտ իմացիր,
Ո՞վ է առիւծը, ով իշի ընկերը:

Ծանօթութիւն.— Այս առակը, չնչին տար-
բերութիւններով, առաջին անգամ տալա-
գրութեամբ է Միքայելայանի «Քնար Հայկա-
կան»-ում (տես էջ 433—434), ուր ծանո-
թութեան մեջ ասված է. «Նիկողոս (Նիկո-
ղայոս) Տէր Շմաւոնեանցի՝ Յարութիւն Ա-
լամդարեանի աշակերտի հեղինակութիւն կը
համարուի: Ոմանք էլ Յարութիւն Վ. կը
կարծեն»:

Վերջերս Մատենադարանի № 6588 ձե-
ռագրում («Պատճէնք ոմանց թղթոց ար-
տադրեալ ձեռամբ Թորայու Յովհ. Տէր Յով-
հաննեսեանց. հրամանաւ Աղայ Գալուստ
Շիրմադանեանց 1850 ամի ի 15-ն դեկտեմ-
բերի») տեղափոխված Ազր. Աղամի, Շամշի
Մելքոյի, Նաղաշ Հովնաթանի. Գ. Նովայի,
Գրիգոր Օշականցու, Հարութիւն Ալամդար-
յանցի և այլոց մի շարք տաղերի թվում
մենք հանդիպեցինք վերոհիշյալ առակին և
նոյապատկանարմար գտանք վերահրատար-
կել այն, որովհետև.

1) Այդ առակը գտնվելով Հարութիւն
Ալամդարյանին պատկանող տաղաշարքի
մեջ, հիմք է տալիս այլևս չկասկածելու,
որ դա Հ. Ալամդարյանի գրչին է պատ-
կանում, մանավանդ, որ այդ «տաղա-
րան»-ում ոչինչ չկա արտագրված Ն.
Շմաւոնեանին պատկանող գործերից:

2) Այդ տաղի անմիջական շարունակու-
թիւն են կազմում պատասխանի երեք ջըն-
ջված, սակայն ընթեռնելի հետեյալ տողերը.

«Առիւծը ներսէս ետխկոպոսն է,
Էշն Յովհաննէս կաթողիկոսն է,
Աքլորն գրած պատմիչն»:

Այս տողերը հնարավորութիւն են ըն-
ձեռում մեզ գիտենալու՝ թէ մեծ գեմ էր
ուղղված այդ առակը և ինչ հարաբերու-
թեան մեջ էին միմյանց հետ վերոհիշյալ
անձնավորութիւնները:

Ա. ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

* «Գրած պատմիչն» դարձվածքը թերևս «Գրաֆ
Պատկերիչը» լինի, որը աղավաղված է կամ բնագրից
ընդօրինակելիս՝ գրչի կողմից, կամ ջնջված լինելու
հետևանքով: